

Біля витоків річки Прип'ять

У статті висвітлюється роль Дніпровсько-Либідського перевозу, яким згідно з історичними фактами від самого початку свого існування володів Свято-Михайлівський Видубицький монастир. Попри те, що ця переправа була чи не найосновнішим джерелом прибутку для обителі, разом з тим вона була і причиною чвар між Печерським і Видубицьким монастирями, а на початку XVIII ст. несподівано стала відігравати ще й політичну роль у міграційних процесах козацької держави.

Ключові слова: Видубицький монастир, Печерський монастир, перевіз, ігумен, братія, гетьман, чвари, прибуток.

На шляху „із варяг у греки”

Річка Прип'ять і її допливи (притоки) з незапам'ятних часів була не лише головною артерією життя і міграції історичної Волині і Полісся, але й об'єктом наукового дослідження тих науковців, які прагнули розкрити всі її таємниці: назву, витoki, впливи на політичні, економічні, господарські і міграційні процеси, значення її в житті українців з давніх давен до наших днів і інше. Свою назву виводить вона, на думку професора Олександра Цинкаловського від слова „перепеть”. З такою назвою є урочище, яке знаходиться в її долині, коло озера Тур. [1, с. 571-572]. Власне, багато старожилів на Західному Поліссі, ще й дотепер називають річку Припеть, Перепеть, однаке на думку автора, її назва походить від слова „припинати”, тобто прив'язувати щось до чогось: вона припинає до себе лише з південної правої сторони притоки – Вижівка, Турія, Стохід, Стир, Горинь, Ствига, Уборть, Сколодинка, Желонь, Уж [2, с. 59]. Довжина Прип'яті – 748 км, площа басейну – 114,300 км². Слід наголосити, що річка свої витoki бере з цілої низки джерел, які творять її відноги і лише біля м. Ратно вона майже сформована як єдине ціле, однаке біля с. Невір творила до меліоративних робіт цілий ряд відног. Від колишнього граду Ветли, нині села на її лівому березі, вона повертає на схід, перепливає через озеро Люб'язь і пливе на північ озера Небель, з яким злучена багатьма рукавами (відногами), з яких найбільший річка Струмінь. Далі на схід Прип'ять текла цілим лабіринтом рік і річок аж до устя річки Стиру за селом Старі Коні, від якого також кількома річищами спливає, змінюючи свій напрямок. Від півночі до неї прип'яті річки

Піна, Ясельда, Бобрик, Цна, Лань, Глуха Лань, Птича і інші. Впадає Прип'ять в річку Дніпро на 1015 км. свого бігу в Чорнобильському районі вище столиці України – Києва. Вона займає басейн величиною 114,300 км. Річка була в давнину дуже глибока, не мала бродів, до XIX ст. мостів. Її роль разом з заплавами в міграційних процесах важко переоцінити вже в найдавніших часах нашої праісторії. На світанку нашої державності ця водяна артерія зі сходу від Дніпра аж до річки Буг була вкрита селами, городами, погостами.

З горбкуватої Волині і через Волинське Полісся пропливають від півдня такі річки як Стир і Горинь, які злучають далеке Поділля з північними географічними регіонами, - знаходимо в історичному джерелі. Таким чином ціла водна система Прип'яті з її південними і північними притоками творила і творить потужну гідрографічну сітку, яка очевидно використовувалася в далекому минулому. На заході можливості пов'язання двох річкових систем, цебто Дніпрового, через річку Прип'ять з басейном Висли через Буг. [3, с. 271].

Джерела, які живлять Прип'ять, знаходяться за кілька кілометрів від річки Буг. Ці джерела (витоки) на західному Волинському Поліссі знаходяться на доволі обширній території краю: біля сіл Головно, Гупали, Нудижи, Смоляри, Тур і інші. [4, с. 5].

Всі ці названі і неназвані відноги створені джерелами біля містечка Ратне творять сформовану стійку Прип'ять.

В історичних джерелах процес формування річки Прип'ять з її відног знаходимо такі думки:

Річка Прип'ять, правий доплив Дніпра, бере свій початок недалеко села Головно в західній частині Волині, на межі волинських крейдяних формацій. Твориться Прип'ять з кільканадцяти потічків на просторі великого болота „Тенетисько”. Пливучи кількома відногами на північний схід, ріка часто губиться в розлогих мочарах і трясовиськах, на яких не бракує малих озерець, - так званих „вікон”, але саме в цьому болоті формується і з нього випливає ріка Прип'ять. Починається болото „Тенетисько” на заході біля села Столинських Смолярів і творить розлоги багна, млаки, чисельні річища і рукави, в околицях села Здомишля формує своє корито і приймає назву Прип'ять. [5, с. 5]. Далі річка протікала ще кількома малими відногами за містечком Ратно, особливо це помітно було біля с. Невір. Головне (основне) джерело витоку Прип'яті знаходилося біля с. Головно, а звідси і його назва. Відомий дослідник українських, волинських топонімів Юрій Кругляк назву смт. Головно пояснює так: походить від того, що селище стоїть біля головного витоку Прип'яті. Тут є джерело, що вважається за початок, або за голову річки. [6, с. 36].

З незапам'ятних часів річка Прип'ять і її допливи (притоки) були головними артеріями міграції, водним шляхом „із варяг у греки”. Географічне положення річки і її приток між Дніпром і Західним Бугом вже від найдавніших часів зв'язувало водну систему цих рік у могутній водяний шлях між басейнами Чорного і Балтійського морів. На заході можливості пов'язання двох річкових систем, тобто Дніпра через Прип'ять і Висли через Буг, оправдують себе тим, що джерела Прип'яті знаходяться поруч середнього бігу Бугу і таким чином, ціла водна система Полісся з головною річкою Прип'ять і її південними, північними, західними допливами творила потужну систему водних шляхів, що в'язали шлях „із варяг во греки” старим водним шляхом Буг-Висла-Балтика. [7, с. 7]. Найстаріші городи, поселення положені біля її витоків, над Західною Прип'яттю: Головно, Смоляри (смолили човни), Ратне, Райгородок, Щитно, Ветли, Люб'язь, Нобель, Пінськ, Відюм, Город, Турів, Мозир були в середньовіччя не лише важливими осередками економічного, господарського, торгового, політичного життя, а й значними центрами духовного, культурного життя і всі разом творили оборонно-охоронний ланцюг водного шляху „із варяг у греки”, торгових, міграційних процесів на Волинському Поліссі. [8,].

За княжих часів пристанями для купців, мандрівників, мігрантів були чисельні погости над Прип'яттю і її допливами і ця назва затрималася на Поліссі до новітніх часів в іменах сіл, урочищ як от: Погост Загородний, Погост Зарічанський (сучасне смт. Зарічне) і інші. Маємо пам'ятати, що в давній Русі-Україні словом „погост” окреслювали місця тодішньої адміністративно-податкової влади, де згромаджувалися натуральні оброки, данини. Відбувалися там суди княжих тіунів. На більших погостах будовано палати, церкви, постійні склади товарів, своєрідні готелі для іноземних купців і мандрівників, відвідувалися ярмарки. Отож погости над Прип'яттю і її допливами без сумніву були важливими центрами як оборони, захисту водних шляхів, мали економічно-торгове, господарське, стратегічне значення, духовно-освітні, політичні осередки і т.д.

Ратно – було ключем до Полісся, до водного шляху у Київ, південної Волині тому то, заволодіти градами, погостами над Прип'яттю, означало заволодіти всіма названими землями. Велике стратегічне значення Прип'яті, містечка Ратно, підтверджує експансія польського короля Казимира (1340-1370 рр.), який проводив агресивну політику до Волинсько-Галицької держави і по смерті її короля Юрія II, глибоко вривався так званим „Ратенським клином” вздовж річки Прип'ять на схід аж до міста Ветли. Таким чином вузькою смугою малодоступних теренів відділив

він воюючи тоді з Польщею Литву від Волині, як рівнож здобув собі доступ до водного шляху на схід аж до Дніпра. [9, с. 292]. Не можемо оминати такого важливого питання, як міграція наших далеких предків, яким головними магістралями сполучення, пересування були саме водні шляхи, бо перед тим, як людина приручила коня і винайшла колесо, вона знала човен і добре володіла веслом. Тому, саме біля Прип'яті і її допливів ще в ранньому середньовіччі поселялись наші далекі предки і свідченням того є чисельні городища, в переважаючій більшості перстневі (округлені): Ветли, Гірки, Ратно, Райгородок, Щитно і т.д. [10, с. 173]. Маємо пам'ятати, що впродовж століть ріка Прип'ять і її відноги та допливи були складовими частинами водного шляху „із варяг у греки”, по якому купецькі каравани варягів, греків перевозили чисельні товари з півночі на південь і навпаки. Над Прип'яттю виросла ціла низка градів, погостів, які не лише обслуговували, охороняли купецькі каравани суден, а й залоги, митники брали відповідне мито, податки і т.д., а чисельні її притоки давали можливість водними шляхами сполучатися з найвіддаленішими південними і північними оселями, які знаходилися на берегах цих рік. І про це свідчать чисельні скарби стародавніх монет виявлених дотепер. Мала Прип'ять і внутрішнє своє господарське, економічне, стратегічно-військове і інше призначення бо залишалася аж до середини ХХ ст. важливою водною артерією України.

Історіографія історії як походження назви Прип'яті, її значення в Україні, Волині, як і торгово-економічне, військово-стратегічне, міграційне, господарське, духовне і т.д. мало своїх не чисельних вітчизняних дослідників, до найвизначніших належать: Тутковський П., Бужанський А. (професор Олександр Цинкаловський), Бондарчук В., Варава К. і інші. Вони внесли певну частку своєї наукової праці у пізнанні найважливішої водної артерії Полісся – річки Прип'ять.

2. Таємничий град Таронів

Давня середньовічна карта Волині зберігала назви первісних міст, поселень нашої землі, свідками яких залишилися лише місцеві топоніми, скупі літописні згадки, усні, археологічні джерела. До таких давніх градів над річкою Прип'ять і біля її витоків належали Небель, Люб'язь, Ветли, Щитно, Райгородок, таємничий, загадковий Тарнів. На превеликий жаль, всі ці давні поселення не були ґрунтовно археологічно досліджені. І не тому, що був брак відповідних фахівців, московська біла, а по тому червона окупаційна влада не бажала давати дозволу на археологічні розкопки з цілої низки причин, головна ж з них – виявлені археологічні знахідки вкотре підтвер-

джують наукову аксіому про те, що на історичній Волині і Поліссі, Галичині, Україні задовго до появи на історичній карті Москви, процвітали чисельні гради, а над Прип'яттю, біля її витоків, зокрема.

Однак можемо твердити з певністю, що на цілій довжині водного шляху Прип'яті, починаючи від Чорнобиля на сході і аж до Ратна, Шацька і середнього Буга, увесь прилеглий терен, в період раннього середньовіччя, був густо заселений, свідками чого полишалися городища, могильники, скарби і монети. Про дуже давнє заселення надприп'ятського Полісся свідчать також назви городів, сіл, урочищ, курганових поховань, пушч, болот, назви певних відтинків рік, озер, просмиків, селищ, погостів і груд, - знаходимо в авторитетному історичному джерелі. [11, с. 19].

Виступають тут назви фінського походження, як наприклад назва лівої притоки Прип'яті – Цна, назва трацького (фракійського) походження річки Стиру, назви індоєвропейського кореня як Стубло, Зульня, германського – Струміль, Полква, Черм, Вольф, Небль і Буг. Одначе переважають слов'янські назви: Прип'ять, Вижна, Піна, Турія, Горинь, Случ, Ясельда. [12].

Ця різноманітність топонімів, а гідронімів (водних) зокрема, свідчать про те, що Полісся, особливо його водні шляхи були теренами експансії різних племен і народів, особливо в добу великого їх переселення. Маємо також пам'ятати, що Полісся з його ріками, болотами, багнами, трясовинами, дрімучими предковічними лісами в усі віки відстрашувало ворогів, а тому й для проживання воно було найбільш безпечною для людського життя.

Захищеність Полісся, - писав автор цих рядків, - була така велика і всеосяжна – непрохідні болота з трясовинами, предковічні бори, ріки з їх заплавами і інше, все це наводило жах на ворогів...[13, с. 196].

Бурхлива течія віків з історичної карти України, Волині затерла десятки градів, поселень, погостів, сіл. Лише імена окремих з них згадують наші літописи, про інші розповідають усні джерела, голосом століть промовляє сама земля, на яких вони стояли, а ще археологічні знахідки – ці вічні свідки минулого, повертають їх із забуття. До тих зтертих, забутих градів належить і Тарнів, по руїнах якого пізніше, південніше поруч них, з'явилося поселення Головно.

Чи справді місто Тарнів було передвісником Головна і якщо так, то які джерела проливають світло на його далеке минуле. Насамперед – це історичні, усні, археологічні джерела. То ж аналізуючи глибоко, критично і всесторонньо, виносимо таку концепцію його генезису, розквіту і занепаду.

Давній таємничий град Тарнів мав не лише місцеву назву слов'янського походження (від слова терен), а й своїх засновників і

будівничих. Ними були далекі предки сучасного села Головно і його околиць, ті з них, які по упадку цього міста вціліли, розійшлись в усі сторони зруйнованого граду і поселились в новозаснованих оселях. Найбільш вірогідним джерелом до історії заснування і знаходження таємничого ранньосередньовічного міста Тарнів залишалося городище біля села Головно. Видатний дослідник історії України Володимир Антонович в своїй праці „Археологічна карта Волинської губернії”, 1901 рік подає так опис цього городища:

- с. Головно. Є велике городище, 5 верств (5334 м) в окружности, обнесене валом і ровом, назване Замковищем або Колесом. В середині городища два урочища носять назву: Тарнів і Жидівка. За переказами, давнє місто Тарнів і його єврейський квартал. В урочищі Жидівка три кургани і біля села один. [14, с. 61].
- Місто Тарнов, як відомо, є і в Польщі недалеко Кракова, але його назва і походження не мають нічого спільного з Тарнівом на Волині. Михайло Грушевський в своїй всевітньовідомій багатотомній праці „Історія України-Руси”. – К., 1995. – Т.6. – С. 236 згадує місто Тарнов як суто наше українське (руське) місто під датою 1404 рік. Подаємо цей фрагмент з його думок про волинський Тарнів.
- -... склад третейського суду, зложеного 1404 року в Медиці в спорі Ягайла з Єлизаветою Пілецькою. В нім з місцевих достойників і панів виступають: Мацей біскуп пермський і Офанасій владика; Ян з Тарнова староста руський... і т.д.”. [15, с. 236]. Судячи з перелічених імен і назв міста всі вони належали до руських (українських), і автор мав на увазі саме українське місто Тарнов (Тарнів).

Отже, можна припускати, що середньовічний Тарнів ще не був знищений на поч. XV ст., а його наступник – Головно, ще не з’явилося на історичній карті Волинського Полісся.

Одначе головним джерелом до вивчення таємничого граду Тарнів залишалося тепер вже не існуюче городище, дані про яке ми подали з історичного джерела, правда майже цілковито не досліджене нашими попередниками, які лише оглядали, описали місце знаходження, територію, залишки земляних валів.

Якщо дивитися на рельєф місцевості (терен) то північніше нинішнього села Головно значно понижений і переходить за селом Нудижами в болото, зване в народі „Тенетисько” з якого власне і починає з своїх чисельних відног формуватися Прип’ять, засилуванa чисельними невеликими струмочками, які спливали з південної волинської височини. [16, с. 287].

Саме тут на природному рубежі Волині і Полісся, біля головних витоків Прип'яті, з півдня заховане лісами, а з півночі непрохідним болотом „Тенетиськом” від віків поселялися наші далекі предки, про їх присутність тут свідчать чисельні кургани-могильники, частково збережені і до нашого часу. Найдавніші з них, поселення доби пізньої бронзи II – поч. I тис. до н.е., за визначенням археологів сягають IV-III ст. до н.е., а також велике городище IX-XII ст. часів Київської Русі під назвою „Колесо” або „Замковище”, затерте місцевим комуністичним чиновником в другій половині XX ст.

Річка Прип'ять, ще задовго до появи водного шляху „із варяг у греки” відігравала важливу роль в економічному, політичному, міграційному і інших процесах в житті наших далеких предків, а її витoki, мали важливе стратегічне значення в усі віки діяльності людини в тому регіоні історичної Волині і Полісся, тому завжди потребували вони захисту, охорони, контролю бо ж з них розпочинався водний шлях місцевого, а в часі міжнародного призначення. Витоки і відноги з яких формувалася Прип'ять і за містечком Ратно творилася вже єдина річка були найболючішими точками як для її самої так і допливів (Турія, Стохід, Стир, Горинь і інші), тобто всієї мережі водних шляхів нашої землі, які в ті часи були найважливішими артеріями людського життя.

Місто Тарнів IX-XIV ст. засноване тут не на голому місці, вище ми називали кургани-могили з II-I тис до н.е., які засвідчували тут людське життя і в пізніші віки нашої ери воно набирало найбільш урбанізованого (у тогочасному розумінні) поселення наших предків. І на місці цих поселень появилось на історичній карті землі нашої місто Тарнів, яке мало кілька призначень: захищати і охороняти витoki, відноги і просмики з яких формувався і якими поєднувалися Прип'ять з Західним Бугом і Вислою, Балтійським морем, творили цей водний шлях, який потребував не лише сторожі, а й обслуги купців, подорожуючих, їх човнів, товарів, як також належного відпочинку і інше.

З появою такого людського заняття як торгівля – з'явилося й мито, митники. Про них маємо повідомлення в Святому Письмі, тому збір мита було складовою і невід'ємною причиною заснування і розбудови Тарніва.

Судячи з колоподібних укріплень загальною довжиною в 5334 метрів земляних валів, дубових частоколів і сторожових веж на них, Тарнів було досить великим містом, а збережена в ньому назва урочища „Жидівка”, свідчить про заселення його великої частини єврейськими купцями, які постійно проживали тут, хоч могла бути якась частка їх тимчасово перебуваючих. А для купців-гостей, се-

ред яких міг бути найбільший відсоток саме європейських, напевно мали знаходитись в тій частині міста спеціальні заїжджі двори в сучасному розумінні готелі, які мали відповідно й свою обслугу, сервіс і т.д. Ото ж охорона, купці, митники, обслуга, серед яких були й ремісники, становили основні соціальні групи населення Тарніва, яке зростало із зростом значення самого водного шляху „із варяг у греки” – цієї грошової артерії особливо для перших трьох вищезазначених соціальних категорій мешканців цього міста. Безперечно, що в добу Київської Русі IX-XII ст. в Тарневі був погост, в якому князівські тіуни згромаджували зібрані натуральні оброки у вигляді данини, податків – збіжжя, худоби, меду, воску, хутра, риби і інші багатства створені руками волинян, які по тих же відногах Прип'яті по річці пливли караванами навантажених човнів до Києва. Князівські тіуни в Тарневі не лише збирали податки і данини, а й були найвірнішими виконавцями адміністративної і судової влади на місцях. В місті, за земляними валами знаходився дерев'яний, як і всі інші будівлі, замок. Його місцезнаходження в „Колесі” – урочище „Замковище”. Він був осідком когось із волинських князів, найскоріше – Володимирських, які й по татарському погромі в середині XIII ст. володіли цими землями, які становили складову частину Галицько-Волинської держави Україна-Русь. Ми не можемо, із-за повної відсутності джерел описати замок у Тарневі, але наймовірніше, він був побудований за аналогією будови інших замків, безперечно мав дивувати чужинецьких купців і подорожуючих своєю архітектурно-мистецькою красою і багатством. Думаємо, що не буде нашою помилкою оцінки самого замку, велич якого безперечно рівнялася розквіту і розбудові самого міста.

Тарнів – було процвітаюче місто, важливий осередок торгівлі, ремесел, зокрема, виробництво великих човнів – ком'ягів для перевезення вантажів і людей, худоби і т.д., як також важливий адміністративний центр того регіону Волині і Полісся. Через Тарнів проходив водний шлях „із варяг у греки”, до міста через просмики між Бугом і відногами Прип'яті прибували варязькі купці, які проходили в ньому відповідний контроль, потребували охорони і певних побутових послуг, а сплативши мито за товари, відпочивши, вирушали у дальшу дорогу до Києва і Царгороду, або волинських міст Володимира, Луцька, Дубна, Крем'янця, Чорторійська і т.д. Купці, подорожуючі з Візантійської імперії, зокрема Царгороду і Риму (на це вказують скарби візантійських і римських, пізніших монет знайдені тут), користуючись цим водним шляхом проходили через Тарнів і виконували всі перелічені вимоги і потреби: мито, охорона, послуги і інше.

На нашу думку монголо-татарська повінь 1240 року зачепила в якійсь мірі Тарнів, одначе, на відміну від розметаних земляних валів і укріплень Володимира, місто зберегло свої колесоподібні насипні земляні вали аж до 70-х років ХХ ст. коли-то місцевий яничар-чиновник наказав бульдозерами зрівняти їх із землею і розширити поля, сінокоси для повноти щастя колгоспників, і які нині заростають кущами, будяками, кропивою, дикими травами. Тому місто Тарнів залишалось на історичній карті нашої землі і по Батиевому погромі України-Руси, в добу Галицько-Волинського королівства, Литовсько-руську добу. Безперечно, з втратою значення водного шляху „із варяг у греки”, який був своєрідною золотоносною жилою для Тарніва, інших княжих градів над Прип'яттю, підупадало і саме місто, його торгівля, ремесла і т.д.

На нашу думку, воно як і ціла низка інших волинських міст, стало жертвою турецько-татарських набігів, під час одного з них воно було цілковито зруйноване, а якась частина його мешканців була забрана до ясиру, інші врятовані розселились по навколишніх поселеннях, а найбільш стійкі і віддані рідній землі врятовані заснували південніше таємничого міста Тарнів – поселення Головно.

Місто Тарнів, як і інші зниклі з історичної карти міста Волині і Полісся, чекають своїх дослідників, які в нових умовах, аналізуючи нововиявлені джерела до його минулого, використовуючи найновішу методологію історичних досліджень, розшукають і об'єктивно напишуть не одну сторінку його історії, яка є складовою частиною історії рідної землі, нашого народу. В його існування на історичній карті краю не має жодних сумнівів, а наші пошуки і знахідки слідів давнього таємничого княжого Тарніва дають нам науково-обгрунтовану підставу віднести це місто до числа великих і цвітучих міст українського, волинського середньовіччя, яке вже своїм розташуванням на шляху „із варяг у греки” відіграло важливу роль у мережі інших міст нашої землі.

Тарнів – це не лише таємничість, а й історична реальність в нашому минулому, яке продовжує залишатися складовою частиною в нашому майбутньому. Всі його вцілілі матеріальні й духовні надбання стали не лише фундаментом містечка Головно, а складовою частиною його історії, його минулого і сьогодення.

3. На карті історичної Волині

Як ми зазначали вище Головно, як оселя, заснована на зміну зниклого історичного міста Тарнів десь в другій половині XV ст., а перші писемні згадки сягають другої половини XVI ст., зокрема 1565 року в Люстрації Любомльського замку. За адміністра-

тивно-територіальним поділом Головно належало, як і вся Любомльщина, до Володимирського повіту і лише в часи Польщі цей повіт був розділений на Володимирський, Горохівський і Любомльський. Згідно цих документальних джерел дізнаємося, що тут було 15 селянських господарств, з яких брався податок по 14 грошів, по дві курки, 10 яєць і мірку вівса, 3 боярини, які платили данину медом, 8 флоринів, 17 городників, 2 комірники, 2 ковалі, 2 дьогтяри, 3 рибалки, корчма, млин, тобто в загальному на той час налічувалося 46 господарств. [17, с. 445].

З переліку господарств можемо робити висновок, що 34 з них займалися лише сільським господарством: орали, сіяли, косили і т.д., одначе 8 господарств ремісників серед них 2 дьогтярі, які гнали дьоготь для смолення човнів „ком'яг” – дуже великих розмірів. З реального аналізу цих статистичних джерел робимо висновки: Головно, як і Тарнів, залишалося важливим осередком на водному шляху Висла-Буг-Прип'ять-Дніпро.

В XVI ст. село Головно було зобов'язане виробляти ком'яги і сплавляти їх до Прип'яті, вздовж малого потічка, - знаходимо в історичному джерелі. Ком'ги збудовані у Головні пливли до Пінська, Турова і Києва. [18, с. 288-289].

З історичних джерел дізнаємося, що в Головно на той час був млин і без сумніву – вітряний, який залишався вже як пам'ятка архітектури ще й у XX ст., а опісля був розібраний. Дехто з дослідників, вважає, що це був водяний млин, але ці припущення – безпідставні: жодних слідів його не лишилося на місцевості, на якій, до речі, не було річки, а лише її витоки. Усні ж джерела про це також нам нічого не повідомляють, в той час вони зберігають перекази про кілька вітряних млинів.

Також у Головно в другій половині XVI ст. було два ковалі, які виконували замовлення не лише від селян на виготовлення сільгоспзнарядь праці, а й окремі деталі до ком'яг, речі побуту, іншого призначення.

До обов'язків жителів с. Головно належала і заготівля і довіз деревини як будівельного матеріалу так і на паливо, сіна з обширних сіножатей до Любомльського замку. Впродовж століть аж до 60-х років XVIII ст. Головно залишалося власністю польського короля, а тоді в 1768 році все Любомльське староство з Головнянською волостю стало власністю графа В.Браницького, а по ньому належало його нащадкам.

Одначе село продовжувало розбудовуватися і стає адміністративно-територіальним центром однойменної волості. Його значення зросло як центру ремесла і торгівлі. Щорічно тут від-

бувалися велелюдні ярмарки, де продавалися вироби місцевих майстрів: саморобний одяг і взуття, дерев'яні побутові речі, металеві знаряддя праці, худоба, збіжжя і т.д.

Саме торгівля, ремесла були важливими чинниками у розбудові Головно, зростання чисельності його жителів. Якщо 1860 року село налічувало 278 дворів, 2180 жителів то вже 1903 року – 520 дворів і 3192 жителі. [19, с. 31].

Маємо підкреслити, що селяни, ремісники Головна в усі часи в своєму економічному, освітньому, національно-свідомому відношенні стояли на вищому щаблі розвитку як в навколишніх селах. В добу української революції 1917-1921 рр., Поверсальської Польщі 1919-1939 рр., коли поляки окупували західно-українські землі, як ніколи зросла національна свідомість жителів Головно, як і всього Любомльського повіту до складу якого входило село. Тут в кінці 20-х на початку 30-х рр.. активно діяла „Просвіта“, яка залучала свідоме громадянство, молодь до культурно-просвітницької діяльності: створено хати-читальні з українською газетою й книгою, діяли аматорські гуртки – драматичний, співочий, місцевий хор молоді був окрасою всіх урочистостей, зокрема свят української державності, шевченківських академій, вечорів пам'яті Героїв Крут і Базару. В „Просвіті“ за час її діяльності здобули національну свідомість не лише майбутні члени ОУН-УПА, а й молоді борці за волю і незалежність України інших політичних спрямувань. Тобто „Просвіта“ як організація була побудована і функціонувала як позапартійна, але з вираженим національно-виховним спрямуванням.

Багато з її вихованців, вихованців їх вихованців загинули героїчно смертю в лавах УПА, в московсько-комуністичних концтаборах і тюрмах, на засланнях в Сибіру, Казахстану, впали від куль німецького гестапо і енкеведе.

За роки незалежності України селище дуже розбудувалося. Нині тут 870 дворів, 3,2 тис. жителів, дві школи – селищна, в якій навчається 450 учнів, працює 40 вчителів, а також школа-інтернат.

Тут в навчально-освітніх закладах здобули освіту, а по їх закінченні продовжили навчання сотні їх випускників, імена яких нині добре відомі не лише на Волині, а й цілій Україні: Соловко А.Ю. – кандидат медичних наук, Оксентюк І.Є. – головний архітектор м. Дрогобича, десятки імен відомих вчителів, лікарів, інженерів і інш.

4. Незабутні святині Тарніва і Головно

З історичних джерел ми знаємо, там де наші князі-християни заснували міста, вибудовували фортеці і замки щоб захистити себе і своїх підданих від ворога, для захисту душ своїх і вірних від

скверни вибудовували храми Божі, запалювали в них непогасну свічку віри Христової, щоб Світло Його вказувало шлях з темряви до Життя вічного. [20, с. 447].

Чому на початку храми Божі будували виключно князі, а не вірні? Простому народу таке будівництво було не під силу із-за бідності, тому, перші святині землі нашої будували князі, бояри, шляхтичі, власне ті, хто мав кошти для такого будівництва. Маємо на увазі, що саме наша еліта, яка першою пізнала правдивого Бога виводила, за прикладом Св. Ольги і Св. Володимира, простий народ з язичництва, поганства.

Як правило на Волині і Поліссі перші міста, фортеці, замки, храми Божі вибудовували з дерева – найдоступнішого і найдешевшого матеріалу, лише у XVIII-XIX ст. появилось більш масове будівництво мурованих святинь. На історичній Любомльщині в середньовіччя знаходимо лише один мурований храм св. Юрія, 1264 року, побудований князем Володимиром Васильковичем. [21, с. 447].

Перші як правило дерев'яні храми, фортеці, замки князів не збереглися, зникли в полум'ї пожеж ординських навал, природних стихій, тому маємо лише їх опис

Історичній науці добре відомо, що перші дерев'яні храми на Русі-Україні були тризрубні тобто трьохклітні (вівтар, святилище, бабинець і своєю будовою нагадували ковчег, тому їх ще називали ковчегоподібні. Такі перші трьохнавні дерев'яні церкви, а потому і муровані, були взірцями для будівничих наступних століть. [22, с. 106].

Саме такі трьох зрубні дерев'яні храми мав град Тарнів. На превеликий жаль, ми не можемо назвати імен будівничих і архітекторів, однак вони були, оті безіменні зодчі перших храмів Божих у княжих градах над Прип'яттю: Тарнів, Ратно, Райгородок, Щитно, Ветли, Люб'язь і Нобель. [23, с. 23-36].

Будівничими-архітекторами храмів Божих у Тарневі були місцеві князі, народні умільці, які, як оті бджоли споконвіків без креслень і кельми будували свої стільники, так наші місцеві польські майстри без високих освіт архітекторів і будівельників, вибудовували величаві, неповторні в своїй красі, досконалості дерев'яні церкви, укріплені фортеці за земляними валами, ровами наповненими водою, частоколами і сторожовими вежами. Можемо лише стверджувати одне, що у вище перелічених градах над Прип'яттю були вже у X-XI ст. храми Божі вибудовані з дерева місцевими зодчими, але це не могли бути за архітектурою – дублети, таких на Поліссі, історичній Волині в історії будівництва церков не було, кожен храм, і в наступні століття, вирізнявся своєю оригінальністю і красою, кожен його будівничий вкладав у

святиню не лише свої знання, майстерність, а й увесь свій духовний світ в якому домінувало прагнення краси і досконалості.

Тому й не маємо жодних сумнівів, що безіменні храми Божі і їх будівничі творили у Тарнові найоригінальніші взірці тогочасного сакрального будівництва, які дивували свого сучасника справжніми духовними архітектурними перлинами і залишали їх нащадкам для плекання глибокої віри в Бога, вчили любити рідну землю, творити на ній красу і добро.

Щодо Богослужбових книг необхідних для служіння, то як свідчать нещодавно виявлені автором цих рядків авторитетні документальні джерела в XII ст., вони були в перекладі з грецької на слов'янську мову. [24, с. 10]. Тому необхідну Богослужбову літературу священики навіть в часи раннього християнства на наших землях мали.

Внутрішньо церкви прикрашалися іконами, розписами, вітварями, і іншим необхідним церковним начинням, яке творили місцеві майстри іконописці, різьб'ярі, теслярі, ковалі і т.д. На превеликий жаль творіннями їх розуму і рук не можуть дивуватись сучасники, вони зникли разом з містом у вогні пожеж.

З появою на історичній карті нового поселення Головно в другій половині XV ст., коли воно належало до Любомльського замку, було тут вибудовано дерев'яний перший храм Божий, трьохзрубний за своєю архітектурною будовою, хрестоподібні п'яти і більше купольні з'явилися пізніше. Хто був будівничий, фундатор перших святинь в Головно залишається таємницею для дослідника однак це, без сумніву, були місцеві майстри і меценати і святині носили всі характерні ознаки національної, народної архітектури.

Вибудовані народними майстрами даної місцевості, які не мали жодної архітектурної освіти, - писав автор цих рядків у своїй науковій розвідці „Найголовніші ознаки українськості Божих храмів на Поліссі”, - несли вони всю велич і красу народної душі, гармонійно поєднували національні архітектурні форми з доквіллям, в яких перепліталась монументальна велич і духовна досконалість самої душі поліщука. А та душа завжди була українською – в мові, культурі, мистецтві, побуті. Тому й велич душі наших предків простежуємо в будівництві Божих храмів, їх розмалюванні, убранні. [25, с. 41-42].

З Клірових відомостей церков і парафій Володимирського повіту маємо відомості, що мурований храм Св. Троїці, 1841 р. побудований на місці попередньої дерев'яної церкви турботами графа Браницького тогочасного власника Головно. [26, арк. 73-76]. Не маємо жодних сумнівів, що попередні дерев'яні церкви в сели-

щі були вибудовані також його власниками. Станом на 1860 рік в Головнянській парафії налічувалося 2326 парафіян, приписано 279 дворів. До церкви Св. Троїці належав кладовищенський храм Казанської Божої Матері, 1856 р. побудований коштом парафіян. 1882 р. священник Іродіон Коровицький провів в кладовищенській святині капітальний ремонт: поставлено на мурований фундамент, покрито бляхою, помальовано олійними фарбами. Слід підкреслити, що з середини XIX ст. на парафії в Головно служило два священники, один диякон, дячок, проскурниця. Наявність двох священників, двох храмів пояснюється великою кількістю парафіян.

В 1892 році до Головнянської парафії Св. Троїці були приписані навколишні села: Скриниці, Бик, Мшанець, Крушинець, Гуменці, Сильно, Будники. Загальна кількість парафіян налічувала 4932 душ. [27, с. 64-65].

Згідно документальних джерел Держархіву Волинської області станом на 1911 рік на парафії в Головно служили два священники, настоятель о. Д. Левицький і о. Адріан – помічник, приписано 939 дворів, 5103 парафіян, в самому Головно налічувалося 548 дворів, 2951 душ. При храмі бібліотека, яка налічувала 125 томів, в селі однокласне парафіяльне училище. [28, арк..215-219].

На парафії в Головно і в роки окупації нашої землі Поверсальською Польщею 1919-1939 рр. служило два священники, диякон, дяк..

Нижче подаємо перелік кліру парафії за вищезазначений часовий пояс:

- настоятель о. Адріан Кусчевич, помічник о. Василь Жовнір
- настоятель о. Саватій Лопухович, помічниками настоятеля були о. Іван Гелета, о. Мілітон Матусевич; диякони: Олександр Лопухович, Константин Бичковський, Мілітон Матусевич (священник з 01.12.1935 р. в с. Вишнівець). [29, арк.. 27, 37, 2]. Слід наголосити, що настоятелі парафії в Головно відзначалися високою духовною освітою і як бачимо з документальних джерел „великою моральністю і особистою культурою”.

Особливо колоритною постаттю серед кліру Головно вирізнявся настоятель о. Савелій Лопухович, 1904 р.н., скінчив Волинську духовну семінарію в Крем'янці, теологічний факультет Варшавського університету, з 1935 р. настоятель, а з 1937 р. виконував обов'язки благочинного 1 округи Любомльського повіту згідно виборів на окружному соборчику, нагороджений скуфією. [30, с. 302].

20 серпня 1935 року в Головнянській парафії побував з візитом архієпископ Волинський і Крем'янецький Олексій Громадський. Ця візитація архіпастиря добре описана в журналі „Церква і нарід”, який видавала Волинська Духовна консисторія в Крем'янці

1935-1938 рр. Подаємо скорочений опис цієї візитації за цим історичним джерелом:

Візитація архієпископа Олексія до Головно відбулася 20 серпня 1935 року. Настоятелем храму Св. Троїці Н.Матусевичом, вікарієм І.Гелетою, разом з вірними була організована урочиста зустріч. Побудовано браму, її прикрашено зеленню, діти стелили квіти до ніг архірея, староста церкви вручив хліб-сіль... В церкві великий архів, бібліотека, багато давніх образів, інших церковних речей... Парафія великих розмірів, до неї приписано багато навколишніх сіл...[31, с. 422-423].

Окремо подаємо кілька думок про кладовищенську церкву Казанської Божої Матері. В цій святині не лише відбувалися служби Божі, у визначені дні, вона була своєрідним музеєм церковних речей, куди з головного храму Св. Троїці переміщались давні образи, хоругви, підсвічники, дерев'яні хрести ручної роботи і інше церковне начиння з XVI- XVIII ст. На превеликий жаль все це стало жертвою червоних геростратів і зникло в полум'ї „випадкової” пожежі.

В церквах Головно в кінці 20-30-х рр.. служби Божі правились українською мовою, слов'янською з українською вимовою на прохання вірних, які, хочу підкреслити, завжди мали високу національну свідомість, яка в них живе і в сьогодні. Нині найсвідоміша частина жителів Головно і околичних сіл будують храм Покрови Пресвятої Богородиці УПЦ КП.

Віковічні святині Головна були і залишаються непогасним світильником віри наших прадідів, дідів, батьків – святого українського православ'я, яке бере свої тут витоки з Мефодієвської доби 870-992 рр. і залишається найбільшим духовним скарбом душі поліщука.

5. Шукайте – і знайдете...

Моя цьогорічна давно планована науково-пізнавальна подорож в смт. Головно до витоків річки Прип'ять нарешті відбулася і мав змогу доторкнутися душею й розумом до цього прекрасного куточка Волинської землі багатої в минулому на історичні події, пам'ятки історії, археології, зокрема десятки могил-курганів, окремі з них, як ми зазначали вище, належать до Різдва Христового. Їх досліджували такі відомі вчені як Володимир Антонович, Олександр Цинкаловський, відомий краєзнавець Олександр Остапчук – директор Любомльського краєзнавчого музею і інші. Свою думку про таємниче місто Тарнів, Головно, шлях із варяг у греки, святині тих давніх поселень біля витоків Прип'яті вже давно підготовляв висловити і автор цих рядків.

На перешкоді, як завжди, стояв брак часу, щоб науково пізнати об'єкт на місці, тобто оглянути всі, при можливості пам'ятки або ж залишки від них, пам'ятні місця на яких стояли давній таємничий Тарнів, наші святині і інше.

Нічні приміські потяги привезли мене до Любомля і, я вже вкотре, оглядаю це невелике, але давнє місто Волині, улюблене місто князя Володимира Васильковича – будівничого міст, монастирів, храмів, відомого філософа, іконописця, золотаря, людвісара, переписувача Богослужбових книг, який найбільше любив три міста: Любомль, Кам'янець, ним же заснований на річці Лосна що за Берестем, Райгородок (Яревище) над Прип'яттю. Безперечно, щоб потрапити князю до Райгородка, мав би він проїжджати Головно і через відноги, які творить Прип'ять, дістатися до нього. [32, с. 27]. Оглядаю рештки від городища „Фосія”, яке згадується у Іпатієвському літопису в XIII ст. Під час побудови замку городище втратило свій первісний вигляд. А ось і церква Св. Георгія Переможця побудована князем Володимиром Васильковичем і також дещо змінена, до неї добудована усередині XVIII ст. дзвіниця, однак вона й надалі залишається оригінальною пам'яткою церковної архітектури раннього середньовіччя на Волині. [33, с. 94]. Бусом місцевого сполучення приїжджаю до Головно. Дорогою люблюся неповторними краєвидами рідної землі. За с. Куснище спостерігається значне пониження терену і далі за Головно і Нудежами переходить в болота „Тенетисько” в якому джерела творять відноги Прип'яті з яких річка формується та ще її підживляють, засилюють чисельні струмки, які спливають з південної волинської височини.

Мене мають зустріти мої колишні і теперішні студенти о. Олександр Маїло, Олександр Вихор, але натомість маю несподівану зустріч з вчителькою української мови і літератури Марією Склянчук-Ткач, яка 47 років свого життя присвятила праці в школі, серед її вихованців і поетеса Ніна Горик. Вона – відома студентка Луцького педінституту ім. Лесі Українки, учениця славного Дмитра Полікарповича Іващенко, який передавав своїм вихованцям любов до рідної мови, літератури і за ту любов карався в московських червоних концтаборах. По закінченню 1965 року інституту працювала в селах Любомльщини, осіла, як сама наголосила, назавжди в Головно. Нині в школі смт. Головно продовжує передавати свої знання і любов до рідної мови, літератури своїм вихованцям. У школі 450 учнів, 40 вчителів. Багато з її випускників відомі громадяни України.

З Марією Павлівною згадуємо минулі студентські роки, викладачів, спільних знайомих, обмінюємося думками про сучасне

становище в Україні, а по тому йдемо до хати мого студента Олександра Вихра. Його бусом об'їжджаємо Головно, зупиняємося біля церкви Св. Троїці, 1841 р. Її цвинтар огорожено мурованою невисокою стіною, вхід через перший ярус дзвіниці. Храм побудований в стилі петербургського класицизму XIX ст., являє собою різновидність центричної споруди, хрестовинна в плані, з ротондою в центральній частині. Мурована двоярусна дзвіниця з шоломоподібною чотиригранною покрівлею. [34, с. 95]. Нині церква належить до УПЦ МП. Її настоятель архімандрит Сава М'якота, моє бажання зустрітися з ним не увінчалось успіхами із-за його відсутності в Головно, тому й оглянути святиню з середини не вдалося. А мене цікавило насамперед, що залишилося з церковного начиння з попередніх церков.

До нас приєднується селищний голова Микола Демидюк. І хоч його спеціальність – сільське виробництво, однак він має не лише здібності і знання набуті в Житомирській агроекологічній академії з сільгосподарства, а й природні риси керівника, його двічі обирали селищним головою. Нині в Головно 870 дворів, 3,2 тис. жителів, тому вільного часу фактично не має, але погоджується їхати з нами, щоб показати все те, що залишилося від таємничого граду Тарнів. Микола Васильович дуже комунікабельна особистість, дуже любить історію рідної землі, шанобливо ставиться до решток вцілілих археологічних пам'яток, разом з Олександром Остапчуком ставив охоронні таблиці біля курганів-могил. Разом з нами вирушає в наукові пошуки і знахідки. Від нього дізнаюся, що керівники колгоспу „Росія” у 80-х рр. XX ст. наказали знищити земляні вали „Колеса”. Їх розкопали бульдозерами і тим самим знищили всі сліди таємничого міста Тарнів. Не захотів зустрітися з тим вандалом, знаю його відповідь наперед: наказали вищестоячі, дбав про розширення посівних площ, високі врожаї. Нині ж на місці „Колеса” ростуть бур'яни, кущі, кропива, будяки...

Оглядаємо велику площу покриту ними. Довго мовчазно стоїмо і дивимося на південь від початків Тенетиська. Липнєве сонце вицілює цю багатостраждальну землю, навколишні пагорби покриті мішаними лісами, серед них кургани-могили. Скільки в них поховано наших далеких пращурів, які споконвіків населяли цей Богом даний земний скарб: орні поля, сінокоси, природні джерела з яких творились відноги Прип'яті і з них вона формувалася. Наші далекі предки не лише вміли і любили працювати на своїй землі, при потребі захищали з великою майстерністю і вмінням від ворога. Тому то в тих могилах лежать і ворожі кістки, які прагнули заволодіти цією землею, опанувати водний шлях із варяг

у греки. Тому і заснований був Тарнів, тому й так багато давніх-предавніх могил наших предків і їх ворогів. Ідемо до місцевості де починається болото „Тенетисько”. Зупиняємося біля однієї з криниць-джерел з якого творилась одна з відног Прип'яті. В давнину було воно головним, нині ж невелике джерело з чистою, холодною водою... Навколо джерела дерева у вічній задумі, зрідка шепочуться з вітром про минулі і сьогоднішні радощі й болі цієї святої землі. Разом з криницею-джерелом творять вони прохолоду в цей липневий спекотний день.

Перед поверненням до селища довго оглядаємо чарівні і неповторні в своїй красі пейзажі, що їх своїми пензлями намалювало літо, а ще збираємо лікарські трави, які хочу повезти до Луцька.

У зворотній дорозі разом з Олександром Вихром оглянули будову храму Покрови Пресвятої Богородиці, тимчасову церкву-капличку УПЦ КП, де проводять богослужіння о. настоятель Святослав Нюня, о. вікарій Олександр Маїло. Отець Олександр – мій колишній добрий студент. Завжди дивувався, скільки енергії, рухливості, милосердних поривань в його худенькій постаті. Має нині багато гарних будівничих планів і з Божою допомогою мріє їх здійснити.

Батьки Олександра Вихра Анатолій і Наталя частують нас смачною кавою, варениками з сиром, просять відвідати їх при першій нагоді.

Мене проважають в дорогу додому о. Олександр Маїло, Олександр Вихор. Запитую в них: де беруть кошти в Головно прості мешканці будувати такі гарні, добротні котеджи з огорожею, бусами, автівками. Виявляється всі дорослі жителі села в переважаючій більшості їздять на сезонні заробітки до Польщі, інші країни Заходу. І що мене вразило, в суботній спекотний день порожні від пивогонів бари, натомість в кожному господарстві працюють його власники. Так, літній день годує рік. Жителі Головно відзначаються ще й працьовитістю притаманною нам всім українцям. Московському реальному соціалізму і комунізму не вдалося забрати любов наших селян до індивідуальної праці, землі, бути справжнім господарем на ній.

В дорозі додому повертаюсь думками на свої дороги з пошуків і знахідок в Головно і його околицях, які привели мене до Тарнова, джерел, з яких випливають відноги Прип'яті, що формують її, до добрих і щирих людей, які зустрів я на тих дорогах.

1. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпер, 1986. – Т.2. – С. 270-271.

2. Мольчак Я., Мігас Р. Річки Волині. – Луцьк, 1999. – С. 59.
3. Цинкаловський О. Цитована праця. – С. 271.
4. Бужанський А. Ріка Прип'ять та її допливи. – Вінніпег, 1966. – С. 5.
5. Там само.
6. Кругляк Ю. Ім'я вашого міста. – Київ, 1978. – С. 36.
7. Бужанський А. Ріка Прип'ять та її допливи. – Вінніпег, 1966. – С. 7.
8. Рожко В. Княжі гради над Прип'яттю. – Визвольний шлях. – Лондон-Київ, 2000. – Ч.2. – С. 23-36.
9. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, 1986. – Т.2. – С. 292.
10. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, 1984. – Т.1. – С. 173.
11. Бужанський А. Ріка Прип'ять та її допливи. – Вінніпег, 1966. – С. 19.
12. Розводовський Ю. Студії над назвами вод слов'янських. – Краків, 1948.
13. Рожко В. Княжий град над Прип'яттю.- Луцьк, 2013. – С. 196.
14. Антонович В. Археологічна карта Волинської губернії. – Москва, 1901. – С. 61.
15. Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1995. – Т.6. – С. 236.
16. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, 1984. – Т.1. – С. 287.
17. Словник географічний королівства Польського і інших країв слов'янських. – Варшава, 1882. – Т.3. – С.112.
18. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, 1984. – Т.1. – С. 288-289.
19. Список населених місць Волинської губернії. – Житомир, 1906. – С. 31.
20. Літопис руський. – К., 1989. – С. 447.
21. Там само.
22. Шиприкєвич В. Перші церкви на Русі-Україні. – Український православний календар на 1980 рік. – Видання Української Православної Церкви США. – С. 106.
23. Рожко В. Княжі гради над Прип'яттю. – Визвольний шлях. – Лондон-Київ, 2000. – Ч.2. – С. 23-36.
24. Monastyr Skit. – С. 10.
25. Рожко В. Найголовніші ознаки українськості Божих храмів на Поліссі. – Відомості. – Лондон, 1998. – С. 41-42.
26. Держархів Волинської області. – Ф.35. – Оп.5. – Спр.37. – Арк.73-76.
27. Дев'ятсотліття православ'я на Волині. – Житомир, 1892. – С. 64-65.
28. Держархів Волинської області. – Ф.35. – Оп.5. – Спр.88. – Арк.215-219.
29. Держархів Волинської області. – Ф.46. – Оп.9. – Спр.4762. – Арк.27; Спр.44766. – Арк.37; Спр.4206. – Арк.2.
30. Церква і нарід. – Крем'янець, 1937. – Ч.8. – С.302.
31. Церква і нарід. – Крем'янець, 1937. – Ч.14. – С.422-423.
32. Рожко В. Райгородок – кленовий листок. – Свобода. – Нью-Джерзі, 2005. – 19 серпня. – С. 27.
33. Пам'ятники містобудування і архітектури Української РСР. – Київ, 1985. – Т.2. – С. 94.
34. Там само. – С. 95.

